

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-4-17>

Олеся ТАТАРОВСЬКА,

orcid.org/0000-0001-9175-2774

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) *olesia.tatarovska@i.ua*

СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Ця стаття присвячена вивченню проблеми об'єктивації категоріального значення заперечення у мові й англomовному публіцистичному дискурсі. Для висловлювання заперечення у кожній мові використовується значна кількість різнорівневих різноструктурних одиниць, багато з яких є неоднозначними; заперечення може бути непрямим і невиявленим. Різноманітність кореляцій між понятійною категорією заперечення та засобами її вербалізації відображає творчий характер сприйняття й усвідомлення людиною означуваних явищ і предметів дійсності та відносин, а також зв'язків між ними, що свідчить про універсальний характер цієї категорії та визначає значимість її вивчення як у логіці, філософії, так і в лінгвістиці.

Актуальність дослідження визначається тим, що комплексно вивчається проблема як змістовно-сміслового, так і функціонально-прагматичного боку одиниць мови, яка є центральною для сучасної лінгвістики. Дослідження є актуальним у зв'язку з недостатньою теоретичною розробленістю проблеми категорії заперечення, доцільністю подальшої розробки функціонально-семантичного та когнітивного підходів до вивчення проблеми реалізації заперечення у мовленні.

Об'єктом дослідження виступають засоби та способи заперечення, що вивчаються у тісному зв'язку та взаємозумовленості їхньої семантики та функцій і в рамках функціонально-семантичного підходу. У статті розглядаються особливості семантичної субкатегоризації заперечення, описуються принципи влаштування функційно-семантичного поля заперечення та виявляються особливості їх функціонування.

Предметом дослідження є проблема мовної об'єктивації семантики заперечення в інформаційному та публіцистичному дискурсах англomовних ЗМІ.

У роботі заперечення розглядається як одна із функціонально-семантичних категорій, елементи якої представлені як у системі мови, так і в одиницях мовлення – заперечних висловлюваннях. Оскільки поняття заперечення однаково застосовується до різних за структурою і семантикою висловлювань, здавалося б, що значні смислові відмінності між ними відсутні, однак різноманіття мовних засобів і способів вираження заперечення все ж таки ставить перед дослідником питання про відносини між ними і про те, як одиниці негативної семантики взаємодіють з іншими категоріальними значеннями у рамках висловлювання.

Ключові слова: заперечення, негативні висловлювання, субкатегоризація, функціонально-семантичне поле, різнорівневі та різноструктурні одиниці.

Olesya TATAROVSKA,

orcid.org/0000-0001-9175-2774

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the English Philology Department

Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) *olesia.tatarovska@i.ua*

SEMANTICS AND FUNCTIONS OF NEGATION IN ENGLISH PUBLICISTIC DISCOURSE

This article is devoted to the study of the problem of objectification of the categorical meaning of negation in language and in English journalistic discourse. To express objections in each language, a significant number of different-level multi-structural units are used, many of which are ambiguous; objections can be indirect or undetected. The variety of correlations between the conceptual category of negation and the means of its verbalization reflects the creative nature of human perception and awareness of the phenomena and objects of reality and relations, as well as the links between them, which testifies to the universal nature of this category both in logic, philosophy and linguistics.

The relevance of the study is determined by the fact that a comprehensive study of the problem of both semantic and functional-pragmatic side of language units, which is central to modern linguistics. This study is relevant both in connection with the insufficient theoretical development of the problem of the category of negation, the feasibility

of further development of functional-semantic and cognitive approaches to the study of the problem of realization of negation in speech.

The object of this study are the means and methods of negation, studied in close connection and interdependence of their semantics and functions and investigated in the functional-semantic approach. The article studies the features of the semantic subcategorization of negation, describes the principles of the functional-semantic field of negation and identifies the features of their functioning.

The subject of the research is the problem of linguistic objectification of the semantics of negation in the informational and journalistic discourses of English-media.

In this paper, negation is considered as one of the functional-semantic categories, the elements of which are presented both in the language system and in units of language – negative statements. Since the notion of negation is equally applicable to expressions of different structure and semantics, it would seem that there are no significant semantic differences between them.

However, the variety of linguistic means and ways of expressing negation still raises the researcher's question about the relationship between them and how units of negative semantics interact with other categorical meanings of expression.

Key words: negation, negative statements, subcategorization, functional-semantic field, multilevel and multistructural units.

Як зазначає А.В. Бондарко, вивчення функціонально-семантичних категорій (ФСК) не може обмежитися їх польовим структуруванням. Необхідна «проекція на мову»: важливо показати, як представлені елементи цього поля у висловлюванні (Бондарко, 2003: 116). Не менш важливим є встановлення того, чи існують будь-які особливості або обмеження, що накладаються на вибір того чи іншого способу мовного вираження заперечення у різних дискурсах.

Наукова новизна дослідження визначається різнобічним висвітленням логіко-філософського, формально-структурного, семантичного, синтаксичного та функціонального аспектів проблеми заперечення та комплексним описом мовних засобів і комунікативно-функціональних характеристик висловлювань із негативним елементом, що використовується у текстах англomовного публіцистичного дискурсу. У статті вперше:

- виконано комплексний аналіз і виявлено особливості спеціального, компонентного, дробового, непрямого та передбачуваного заперечення;
- описано властивість контрастоздатності, яка притаманна морфологічним, лексичним і структурно-граматичним засобам вираження заперечення;
- систематизовані основні напрями та системи розвитку мови, семантичним базисом яких є заперечення;
- охарактеризовані функції висловлювань із запереченням, які використовуються в англomовному інформаційному та публіцистичному дискурсах.

Мета дослідження полягає у тому, щоб, розмежувавши поняття категорії заперечення як предмета логіко-філософських і лінгвістичних досліджень, виявити засоби вираження функціонально-семантичної категорії заперечення в англійській мові, здійснити їх структурно-семан-

тичний опис і визначити основні функції висловлювань із запереченням у аналізованих дискурсах.

Для реалізації поставленої мети було вирішено комплекс дослідницьких завдань:

1. Виявлено корпус англomовних засобів вираження поняття заперечення у публіцистичному дискурсі.
2. Проведено дефіційний і компонентний аналіз лексико-граматичних одиниць, що об'єктивують поняття заперечення, та представлена їх класифікаційна репрезентація.
3. Всебічно вивчені особливості семантичної субкатегоризації заперечення й описано реалізацію відповідного функціонально-семантичного поля в англійській мові.
4. Встановлено структурно-граматичні, структурно-семантичні та комунікативні характеристики та функції негативних висловлювань в англomовному інформаційному та публіцистичному дискурсах.
5. Розкрито особливості вибіркового засобів вираження заперечення в англomовному публіцистичному дискурсі.
6. Описано основні прийоми перекладу українською мовою англomовних висловлювань із негативною семантикою, які не мають типологічних відповідників.

Матеріал дослідження – публіцистичні тексти журналів «Time», «Newsweek», «The Economist» і газет «Financial Times», «The Guardian», «The Daily Telegraph», що видаються у Великій Британії.

Виявлення та вивчення засобів вираження заперечення, опис ФСП заперечення та комунікативно-функційних характеристик висловлювань із заперечним елементом у цій праці спирається на функціонально-комунікативний («від засобів до функцій» і «від функцій до засобів») і когнітивно-лінгвістичний підходи. У праці використовується описовий метод і прийоми дефіційного, компо-

нентного, класифікаційного, синтагматичного, прагмалінгвістичного та дискурсного аналізу.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що вона робить певний внесок у вивчення функціонально-семантичних категорій; водночас, здійснюючи проекцію інформації про семантику та функції поля заперечення на мовлення, вона також сприяє осмисленню ключових концептуальних проблем лінгвістичного аналізу дискурсу.

Практична цінність дослідження полягає у тому, що на основі проведеного комплексного аналізу виявлено важливі особливості мовної об'єктивації однієї з універсальних розумово-мовленнєвих категорій і зафіксовано специфіку функціонування засобів вираження заперечення в англomовному дискурсі.

Отримані результати можуть використовуватися для досліджень і написанні праць із проблем функціональної граматики та лінгвістичного аналізу дискурсу, у лекціях і спецкурсах із лексичної семантики, теоретичної граматики, лінгвістики тексту, лінгвостилістики та теорії та практики перекладу, а також на заняттях із мовної практики.

Понятійні категорії виступають як основна форма й організуючий принцип об'єктивації процесів і результатів пізнання та мислення. У проблемі категорій, як пише Ю.С. Степанов, «перетинаються слово і поняття, категорії мови та категорії мислення, форми думки та зміст думки, апріорне та досвідчене знання, інтуїція та досвід, спостереження та концепт, взагалі психічне та логічне – всі протиставлення та дихотомії, висунуті з різних позицій і в різні епохи (Степанов, 1982: 36).

В основі самого поняття категорії лежить загальна для різних сторін діяльності людської свідомості здатність до типізації явищ (Ахманова, 1966: 2005). Однаково притаманна психіці та мові, ця функція пов'язує процеси перекладу позамовної інформації у слова, а також зворотні процеси декодування вербальної інформації на основі стійких зв'язків між подіями та поняттями, що їх виражають, між поняттями та словами, між категоріями подій і мовними категоріями.

Сучасна філософська думка розглядає категорії філософії як загальні форми розумової діяльності людини, як ідеальні образи, що відображають властивості та зв'язки, властиві всім явищам дійсності. Вони є також гранично загальними, фундаментальними поняттями, котрі відображають найістотніші, закономірні зв'язки та відносини реальної дійсності та пізнання. Категорії філософії відтворюють властивості та відносини буття та пізнання у загальній і найбільш концентрованій формі.

У логіці категорія розуміється як поняття, що розглядається як розуміння вихідного, невизначеного через інші поняття, а заперечення – як логічна операція, внаслідок якої із цього висловлювання (напр., А) виходить нове висловлювання (напр., не-А).

Понятійні категорії у найбільш узагальненій (концептуальній) формі забезпечують зв'язок між реальним світом і мовленнєвою діяльністю мовця. Однією з таких категорій є заперечення. Відповідні понятійним категоріям мовні семантичні категорії утворюють основу, необхідну для співвіднесення предмета думки з реальним світом і світом мови.

У філософії Канта заперечення розглядається як одна з логіко-філософських категорій – постійних форм мислення, що впорядковують досвід. Заперечення входить у розряд категорій якості (таких як реальність, заперечення, обмеження). Заперечення є своєрідною формою відображення дійсності у логічних зв'язках між предметами. Мислення людини неможливе без логічної операції заперечення, без мовних актів (МА) спростування, незгоди, заборони та встановлення відмінностей між об'єктами. Тим самим заперечення виступає як найважливіша категорія пізнання.

Заперечення як фундаментальна операція формальної логіки є суб'єктивним чином об'єктивного світу та має онтологічні аналоги. З погляду формальної логіки заперечення – це операція, внаслідок якої з висловлювання виходить нове висловлювання, котре називається запереченням вихідного висловлювання. Для позначення заперечення використовується відповідний логіко-семантичний оператор, який приписується висловлюванням подібно до кванторів спільності та існування (Кондаков, 1971: 212, 368–369). Заперечення у формальній логіці, якщо розглядати його загальну «функціональну» роль, – це унарна логічна операція, що протиставляє істинному судженню судження несправжнє, помилковому судженню – справжнє судження, що вказує на невідповідність предиката суб'єкту або утворює доповнення до цього класу до універсуму. Ця операція відносить формулу А до спростованих формул (у формально-логічній системі), якщо А веде до суперечності (Кондаков, 1971).

Властивості логічного заперечення досліджуються у класичній двозначній логіці, у багатозначних логіках, в алгебрі класів, в інтуїціональній і конструктивній логіках. Як найважливіша логічна константа, що має єдину сутність, заперечення виявляється у класичній і некласичній логіках у різноманітних формах і видах. У різних логічних системах налічується близько 40 видів

чи форм заперечення, але за різноманіттям і різницею форм заперечення ховається те загальне, що логічно і гносеологічно їх об'єднує.

Логіками, що виходили з діалектики одиничного, особливого та загального, спочатку було виділено поодинокі (індивідуальні) властивості операції заперечення у кожній дослідженій логічній системі, визначено особливі, специфічні властивості операції заперечення у кожній групі однотипних логік. І тільки після цього було сформульовано загальні, суттєві властивості операції заперечення всім аналізованих груп логік.

Дослідниками неодноразово висловлювалася думка, що відображення дійсності у логічних системах і їх операціях має складний, опосередкований, багатоступінчастий характер. У класичній логіці заперечення виконує різноманітні функції:

- у логіці висловлювань заперечення відкидає хибне судження і протиставляє йому справжнє;
- у судженні заперечення висловлює непридатність предмету будь-яких ознак, стверджує невідповідність предиката суб'єкту;

- в алгебрі класів заперечення класу A є доповненням A до універсального класу. У класичній двозначній логіці операція заперечення як висловлювань, так і класів визначається однозначно.

У багатозначних логіках питання заперечення складніше. У багатозначних логіках висловлюванням надається будь-яке кінцеве (більше, ніж 2) або безліч значень істинності. У трізначних логіках Лукасевича, Гудстейна, Гейтинга є по одному виду заперечення, у логіці Бочвара – два види заперечення, які за певних обставин збігаються між собою та із запереченням у двозначній логіці. У трізначній логіці Рейхенбаха є три види заперечення. У трізначній логіці можливі 12 способів визначення заперечення, але всі ці визначення накладається єдине обмеження, що відображає закономірність двозначного заперечення: заперечення істини неспроможне подати істину, а заперечення брехні неспроможне подати брехню, бо інакше зникла б різниця між істиною та брехнею.

Виявлені у різних логічних системах властивості заперечення дозволяють об'єднати його численні різновиди в одне поняття операції заперечення. Властивості операції заперечення, що застосовується у різних логіках, різноманітні, тобто: іноді вони характеризуються спільністю, інколи ж суперечностями.

Деякі загальні властивості логічної операції заперечення, що застосовується як у класичній логіці, так і в інтуїціональній і конструктивній та багатозначних логіках, можна сформулювати таким чином.

1. Всім різновидам операції заперечення притаманна діалектика одиничного, особливого та загального. Суть її така: а) у кожному одиничному вигляді заперечення є як подібні властивості (ознаки) особливого, так і загальні.

2. Немає і не може існувати операції «заперечення» взагалі. Загальні властивості заперечення лише виявляються в окремих видах заперечення.

3. Окремі види заперечення (тобто заперечення і відмінність як одне) пов'язані з окремими видами одиничного іншого виду – різними видами ствердження та тотожності.

4. У взаємозв'язку (єдності) ствердження та заперечення, тотожності та відмінності виявляється закон єдності та боротьби протилежностей.

5. Заперечення у багатьох своїх видах пов'язані із суперечністю. Заперечувати судження означає призвести до абсурду чи довести існування спростовульної конструкції, тобто вказати на суперечливий випадок («сильне» заперечення).

У класичній, інтуїціональній і конструктивній логіках визнається необмежено чинним закон несуперечності. Із 17 видів заперечення для 10 видів цей закон є тавтологією (доведеною формулою), тобто він стійкіший, ніж закон виключеного третього. У конструктивній логіці Маркова існує три види операції заперечення: пряме, посилене та редукційне. У конструктивних логіках Нельсона та Воробйова розглядаються сильне та слабке (просте) заперечення. У жодній із відомих логічних систем не є тавтологією (або доведеною формулою) заперечення закону виключеного третього. Закони двозначної логіки, що включають до свого складу заперечення, виявляються у мовному спілкуванні по-різному. Так, із 17 видів заперечень, які розглядаються у формальній логіці, для 14 видів не є тавтологією або доведеною (виведеною) формулою закон виключеного третього та закон зняття подвійного заперечення.

Загалом у характеристиках заперечення як логічної категорії відображено його загальні та суттєві властивості. Результати вивчення заперечення у формальній логіці дозволяють зробити загальний по-філософськи вагомий висновок про глибокі внутрішні зв'язки між різними видами цієї логічної форми відображення дійсності. Як стверджують дослідники, з появою нових течій і напрямів символічної логіки будуть відкриватися інші види (форми) заперечення, а сам зміст поняття цієї операції збагачуватиметься й уточнюватиметься.

До проблеми понятійних категорій постійно звертаються, поряд із філософами та логіками, вітчизняні та зарубіжні лінгвісти. Пріоритет у

використанні терміна «категорія» належав, як зазначено вище, філософам і логікам. Внаслідок цього досить довгий час понятійні категорії найчастіше трактувалися як безпосереднє відображення логіки у мові. З погляду логіко-понятійного підходу заперечення постає як категорія судження. Опис негативних суджень у руслі логіко-понятійного підходу визначають такі важливі моменти:

– заперечення може бути загальним чи приватним; категоричним або пом'якшеним; вираженим у судженні експліцитно або імпліцитно;

– експліцитне заперечення реалізується за допомогою спеціальних одиниць мови: заперечних слів, заперечних морфем (префіксів і суфіксів), заперечної форми дієслова, а також семантичних компонентів деяких лексем;

– експліцитний вираз заперечення здійснюється спеціальними мовними засобами; маємо на увазі, що заперечення залежить від лінгвістичного й екстралінгвістичного контексту (контексту знання).

Слід звернути увагу на те, що вже у логіко-понятійному трактуванні заперечення відзначається факт множинності та негомогенності мовних засобів і способів вираження цієї категорії. Негомогенність вираження заперечення у тому, що воно може бути виражено як граматично, так і лексично. Граматичне вираження заперечення здатне надавати заперечного змісту всій фразі, наприклад:

«He did not want to cause Seen Kyi any trouble» (Т., 2019).

Заперечення, виражене негативною морфемою окремого слова, на зміст усієї фрази чи всього висловлювання не поширюється, наприклад:

«Put in that perspective, the 'unfair' practices Beijing is complaining about-look more tit for tat» (Nw., 2019).

Також не поширюється на зміст усієї фрази або всього заперечення, виражене одним із семантичних компонентів деяких лексем, наприклад:

«Gates's pique reflected Pentagon frustration with delays on the Okinawa issue...» (Nw., 2019).

У цьому випадку негативний компонент містить лексема *delay*, що підтверджується її компонентним аналізом:

Delay – syn. *Discontinuation*

Як показують приклади, апарат логіки неспроможний охопити всі особливості аналізованого мовного явища.

Як зазначає І.І. Мещанинов, не кожне поняття у логіці та філософії є понятійною категорією. Понятійна категорія може отримувати мовне оформлення у мовному апараті, тобто відображатися в одиницях його лексичної, морфологічної чи синтаксичної системи.

Проблемам мовних категорій протягом ХХ століття приділено серйозну увагу у класичних працях зарубіжних представників структурного напрямку лінгвістики: Пайка, Харріса, Хомського, Найди, у працях вітчизняних лінгвістів, котрі належать до старшого покоління структуралістів: Адмоні, Ахманової, Блоха, Іван, Йофік, Іртенєва.

Початок розробки лінгвістичного вчення про понятійні та мовні категорії покладено у працях І.І. Мещанинова Л.В. Щерби, Ф. Брюно, Л. Ельмслева, О. Єсперсена та багатьох інших вчених, які робили спроби об'єднати усе на спільній категоріальній основі

Проаналізувавши достатню кількість матеріалу, можемо зробити такі висновки:

1. Семантика заперечення може виражатися в англійській мові цілісно, частково (як один із семантичних компонентів), може бути експліцитною й імпліцитною; ознака заперечення може комбінуватися з ознаками категорійної модальності й оціночності.

2. Заперечення як найважливіша категорія розумово-мовленнєвої діяльності має значний вплив на план вираження, тому засоби об'єктивації заперечення виявляються в англійській мові на всіх рівнях мовної структури й утворюють єдину функціонально-семантичну категорію (ФСК заперечення). ФСК заперечення має польову структуру й утворює функціонально-семантичне поле (ФСП) заперечення. Компоненти поля заперечення в англійській мові розташовані навколо семантичного прототипу – центру поля – та характеризуються різним ступенем смислової та функціональної близькості. Регулярні семантичні відносини одиниць мови, що виражають окремі категоріально-семантичні ознаки прототипного поняття заперечення, репрезентують підгрупи, кожен елемент яких – морфема, слово, вільне чи стійке словосполучення – співвідноситься з іншими елементами поля за допомогою відносин уточнення чи розширення.

3. Вираз мовної категорії заперечення англійською мовою характеризується ізоморфізмом, що об'єднує германські мови, та типологічною своєрідністю, визначальною для якого, зокрема, є наявність часткового англо-українського аломорфізму.

4. У дискурсі висловлювання із запереченням поряд із референтною та прагматичною функцією виконують метафункції внутрішньо- та міжреченнєвого, міжабзацного, текстового структурно-граматичного, логіко-смислового й інтертекстуального зв'язку.

5. Логіко-смислове протиставлення заперечення та ствердження визначає наявність у запе-

речення експресивно-риторичного потенціалу. Широке використання у дискурсі висловлювань із подвійним запереченням, негативно-ствердних конструкцій, а також тропів і риторичних фігур заперечення (алюзій, оксюморонів, антитез, каламбурів, парадоксів, енантіосемії) сприяє

створенню мовної гри та загалом – експресивізації мовлення.

6. Функціонально-семантичний аналіз і смислової інтерпретація семантики заперечення показують, що в основі висловлювань із запереченням лежить загальна концептуальна схема (модель).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Сов. Энциклопедия, 1966. 608 с.
2. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. УРСС Эдиториал, 2003. 352 с.
3. Кондаков Н.И. Формальная (традиционная) логика. Введение в логику / под ред. Д.П. Горского. Москва : Наука, 1967. 467 с.
4. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности. Язык и наука конца XX века : сборник статей. Москва : РГГУ, 1995. 432 с.

REFERENCES

1. Ahmanova O.S. Slovar lingvisticheskikh terminov. [Dictionary of Linguistic Terms]. Moskva. Sov. Entsiklopediya. 1966. 608 s. [in Russian]
2. Bondarko A.V. Teoriya funktsionalnoy grammatiki: Vvedenie. Aspektualnost. Vremennaya lokalizovannost. Taksis. [Functional Grammar Theory: An Introduction. Aspectuality. Temporary Localization. Taxis]. URSS Editorial. 2003. 352 s. [in Russian]
3. Kondakov N.I. Formalnaya (traditsionnaya) logika. Vvedenie v logiku. Pod red. D.P. Gorskogo. [Formal (Traditional) Logic. Introduction into Logic. Ed. by D.P. Gorskyu]. Moskva. Nauka. 1967. 467 s. [in Russian]
4. Stepanov Yu. S. Alternativnyiy mir, diskurs, fakt i printsip prichinnosti. Yazyik i nauka kontsa XX veka. Sb. statey. [Alternative World, Discourse, Fact and the Principle of Causality. The Language and Science of the End of the XX Century]. Moskva. RGGU. 1995. 432 s. [in Russian]